

УДК 17:316.346.2

Віра Троян, Наталія Таран
(м. Київ)

ПРОБЛЕМА ГЕНДЕРНОЇ РІВНОСТІ В НАУЦІ: ДОСЯГНЕННЯ ТА ВИКЛИКИ

У статті проаналізовано заходи, спрямовані на впровадження гендерної рівності в науковій галузі з метою повнішого використання інтелектуального потенціалу жінок-учених. Підсумовано основні досягнення на цьому шляху, визначено напрямки, на яких необхідно зосередити подальші зусилля як у сфері наукових досліджень, так і в управлінській науковій і соціальній сферах. Наголошено на важливості досвіду західних країн з гендерної політики для України. На підставі результатів аналізу участі обох гендерних груп науковців у програмах Державного фонду фундаментальних досліджень за 2015 р, обгрунтовано необхідність підвищення наукової активності українських жінок-вчених.

Ключові слова: наука, гендерна рівність, гендерні стереотипи, культура досліджень.

Одним із пріоритетів сучасної політики у сфері освіти і науки в розвинених демократичних країнах є зростання уваги до проблеми гендерної рівності як механізму створення продуктивного наукового колективу, розвитку його інноваційного потенціалу та підвищення ефективності дослідницьких проєктів. Детальний аналіз заходів сприяння гендерній рівності в науці загалом і стану цієї проблеми в Україні є одним із напрямків діяльності громадської організації «Жінки в науці», результати його активно обговорювалися на проведених нами Міжнародних конференціях «Жінка в науці та освіті: минуле, сучасність, майбутнє», висвітлені в їх матеріалах та в окремих публікаціях у науковій пресі [1; 2]. У цій статті ми коротко проаналізуємо результати, досягнуті на шляху просування гендерної рівності в науці, та зупинимося на тих викликах, які набули важливості за останній часовий період.

Загалом введення в науковий обіг поняття гендеру як соціокультурного виміру статі відбулося в 60-х роках минулого сто-

ліття, а рух за гендерну рівність у науці виник у США та країнах Європейського Союзу (ЄС), відповідно в 70-80-х роках, завдяки активності жіночих громадських організацій. Саме в цей період значне зростання кількості жінок серед випускників вищих навчальних закладів поставило на порядок денний питання ефективного використання їхнього інтелектуального потенціалу в науковій та інноваційній сферах. Із того часу цей рух пройшов декілька фаз, кожна з яких характеризується всестороннім дослідженням умов залучення жінок до наукової діяльності та забезпечення для них рівних можливостей у рості наукової кар'єри. Особливого значення набула ця проблема після прийняття на Лісабонському Саміті в 2000 р. концепції Європейського наукового простору, одним із завдань якої є підвищення ролі та статусу жінок-учених, а досягнення гендерної рівності в науці оголошено важливим механізмом забезпечення розвитку науки у 21-му столітті [3]. Це стало підґрунтям для розгортання низки різноманітних заходів, спрямованих на виконання такого завдання.

Зокрема, було створено дослідницькі та експертні групи і мережі, які ведуть детальний статистичний аналіз вертикального і горизонтального розподілу жінок у дослідницьких системах різних країн, охоплюючи вищу освіту, наукову сферу, управління наукою, промисловий та приватний сектори, а також започатковано спеціальне видання «She Figures», де регулярно публікуються результати аналізу. Введено гендерний моніторинг у всі складові наукової політики – у діяльність наукових і навчальних закладів, фондів, конкурсних програм, розроблено індикатори для визначення просування на шляху до гендерної рівності.

Паралельно відбувалася інституалізація гендерної політики шляхом прийняття законодавчих актів про рівні можливості для жінок у науці, створення відповідних урядових структур та центрів жіночих студій чи гендерної рівності в університетах, розробки та впровадження освітніх програм, а також спеціальних проектів у межах Рамкових програм ЄС, як, наприклад, «Гендер в науці», «Гендеровані інновації в науці, охороні здоров'я та інженерії» тощо. Для обміну практичним досвідом вироблення політики і механізмів прискорення гендерного діалогу та для погодження міжнародних стандартів із проблеми гендерної рівності засновано Європейську Платформу жінок-учених, а Генеральною Асамблеєю ООН створено агентство «ООН – Жінки», робота якого вклю-

час низку заходів із проблеми «жінка, наука, технології». Одним із механізмів сучасного обговорення проблеми гендерної політики в науці слугує проведення в різних країнах світу Гендерних Самітів – серії конференцій, метою яких є діалог між ученими, керівниками наукової галузі, промисловцями та гендерними практиками для вироблення консенсусу і заходів із впровадження гендерної рівності на інституціональному, національному і міжнародному рівнях. Проведення таких конференцій започатковано як частина проекту «Гендер в науці» Сьомої Рамкової Програми ЄС. Перший Європейський Гендерний Саміт, присвячений розгляду питання підвищення якості наукових досліджень та стимулювання інновацій через досягнення гендерної рівності, відбувся в 2011 р. Далі подібні Саміти було організовано в Північній Америці, Африці, Азії, загалом у них взяло участь понад 2000 учасників і 400 доповідачів із 50 країн. Навесні 2016 р заплановано провести черговий Саміт у Латинській Америці, а наступний, уже дев'ятий, – восени в Брюсселі.

Розгорнено також дослідження історичних, соціальних, психологічних та біологічних особливостей участі жінок у наукових дослідженнях, у науковий обіг та в засоби масової інформації введено широкий масив нових даних щодо ролі жінок у розвитку науки, техніки, винахідництва, а в окремих країнах введено фемінні мовні зміни в професійну термінологію. Для стимулювання перерахованих заходів функціонують спеціальні фонди, що надають фінансову підтримку дослідженням жінок і про жінок, поверненню їх у науку після перерви по догляду за дітьми, виділяються кошти для набуття ними вищої наукової кваліфікації чи зайняття керівних посад.

Як свідчить наведена інформація, впродовж кількох десятиліть проведена велика кількість заходів, спрямованих на дослідження можливостей повнішого використання інтелектуального потенціалу жіночої половини людства і забезпечення гендерної рівності в науці, яка є основною сферою реалізації освітніх знань і прогрес якої забезпечує економічний та соціальний розвиток суспільства. Тому закономірно, що затрачені зусилля увінчалися досить значними успіхами і сприяли отриманню великої кількості нової інформації, яку коротко можна підсумувати так:

– досягнуто збільшення участі жінок в усіх галузях наукових досліджень, а середній показник здобуття ними наукового ступеня

доктора філософії впевнено наближається до гендерного паритету як у 28 країнах Євросоюзу [4], так і в США [5] та Канаді [6]; значного прогресу впродовж останніх двох десятиліть досягнуто також у залученні жінок до галузей наук фізико-математичного профілю, таких як геологічні, інженерні, комп'ютерні науки, економіка, хімія та фізика [7];

– виявлено, що включення гендерного виміру в процес здобування знань змінює їх якість, результативність та структуру наукових досліджень, а значить наука не є гендернонейтральною. Спершу такий висновок стосувався медичної галузі, оскільки встановлено, що ефективність низки лікарських препаратів, діагностичних біомаркерів, стовбурових клітин має статеву специфіку, а це призводить до зміни протоколів та рекомендацій щодо лікування і безпеки здоров'я населення обох статей [8]. У зв'язку з цим започатковано створення нового наукового напрямку – гендерної медицини, а також відповідних наукових товариств і дослідницьких центрів. Накопичення таких даних відбувається щодо адаптації до змін клімату та дії інших екологічних факторів, використання природних ресурсів, проблеми старіння населення, економічних негараздів тощо, що загалом підвищує інновативний потенціал таких галузей як інформаційні технології, біотехнології, репродуктивні технології, фармацевтика, інженерне проектування, охорона здоров'я, збереження навколишнього середовища;

– показана ефективність функціонування гендернозбалансованих наукових колективів, які враховують існування гендерної різниці в лідерському стилі вчених, прискорюють розв'язання різноманітніших проблем, адаптують критерії для врахування ширшого кола цінностей і поліпшують можливості всіх членів суспільства отримувати вигоду від наукових знань.

Разом із цим обговорення наведених результатів визначило ті напрямки, де ще існують бар'єри для просування жінок, і на яких необхідно зосередити подальші зусилля у сфері наукових досліджень, а також в управлінській науковій і соціальній сферах. Вони охоплюють як системи залучення жінок до наукової діяльності та оцінки її результативності, так і сам дослідницький процес створення знань. Зокрема, викликом є значна вертикальна сегрегація у просуванні жінок на вищі щаблі академічної кар'єри, в цьому питанні виявлено незначний прогрес від 2011 р. – часу проведення Першого Гендерного Саміту. Так, серед учених, що здобули зван-

ня повного професора, жінок у середньому 21-28%, а в інженерних науках – лише 5%. Відповідно спостерігається гендерна нерівність у зайнятті керівних посад у вищих навчальних закладах (наприклад, усього 16% деканів-жінок у медичних вишах) та в оплаті праці вчених, яка в жінок на 25-40% нижча, ніж у чоловіків [4; 5; 9]. Тому запропоновано декілька нових стратегій для просування наукової кар'єри жінок [10], а саме:

- запровадити пряму фінансову підтримку шляхом виділення грантів на оплату догляду за дітьми, старими батьками чи на сім'ю, оскільки складність поєднання вченою наукової роботи, материнських та сімейних обов'язків є головною причиною як відтоку висококваліфікованих жінок після здобуття ступеня PhD з наукового середовища, так і гендерної вертикальної сегрегації в науці;

- надавати більшого значення психологічним і культурним стратегіям, спрямованим на подолання гендерних стереотипів у суспільстві, які часто бувають слабо вираженими та неусвідомленими, але можуть обумовлювати нижче представництво жінок у науках фізико-математичного, інженерного профілю та на вищих академічних позиціях. Наприклад, опитування свідчать, що вплив гендерної дискримінації на власну кар'єру відчувають 52% жінок і лише 2% чоловіків [5], часто це спричиняє заниження самооцінки жінок-учених. Ефективним тут може бути забезпечення культури досліджень, яка надаватиме середовище рівної підтримки кар'єри і чоловіків, і жінок;

- внести чіткі зміни в плани освітніх закладів, щоб тренінг з усвідомлення гендеру був стандартним компонентом програми орієнтації учнів та студентів. Популяризувати досягнення жінок-учених, сприяти тісному співробітництву між школами й університетами з метою широкого залучення випускниць до сфери наукової та інноваційної діяльності;

- забезпечити обов'язкове включення гендерного підходу у процес здобуття знань, інноваційні цикли та оцінку результатів; враховувати не кількість, а якість наукових публікацій, оскільки через сімейні обставини кількісні показники в жінок можуть бути нижчими;

- створювати банки даних висококваліфікованих жінок-учених різних професій, які можуть бути кандидатами на вищі позиції, консультантами, входити до відповідних структур, що розробляють наукову політику та оцінюють її результати;

– запровадити інституційну звітність щодо інтегрування гендерного підходу у практичну діяльність шляхом заведення для установ спеціальної картки з гендерної рівності, куди заносити статистичні дані щодо кількості жінок серед магістрів, аспірантів, професорів, керівників департаментів, учасників комітетів, конференцій та семінарів, а також щодо заходів із підтримки жінок-матерів тощо. Впроваджувати принцип гендерної рівності в модернізацію дослідницьких інституцій і в їх структурні зміни та відзначати позитивні практики в просуванні наукової кар’єри жінок.

У новому стратегічному документі ЄС на 2016-2019 рр наголошено, що проблема гендерної рівності і надалі залишається важливою в усіх напрямках сучасної політики цієї структури [11]. У сфері наукових досліджень та інноваційній політиці цю проблему планується вирішувати шляхом підтримки програми «Горизонт – 2020» і шляхом співробітництва науково-дослідних організацій країн-членів у межах Європейського дослідницького простору. При цьому визначено три цільових напрямки, а саме: гендерна рівність у науковій кар’єрі, гендерний баланс у прийнятті рішень і інтеграція гендерного підходу в дослідження та інновації.

Рамкова програма ЄС із досліджень та інновацій «Горизонт – 2020» стартувала в 2014 р і триватиме до 2020 р., вона охоплює такі компоненти: передова наука, індустріальне лідерство, соціальні виклики. У робочій підпрограмі на 2016-2017 рр. гендерний напрямок детально задекларовано в 108 із 568 тем, а для збалансування складу груп із прийняття рішень встановлено квоти: 40% жінок для експертних груп і 50% – для консультативних груп. Інтегрування методів аналізу внеску статі та гендеру у фундаментальні та прикладні дослідження університетам і управлінським організаціям рекомендовано визначати за допомогою уже апробованих підходів, таких як фіксування кількості залучених жінок, фіксування інституцій, що просувають гендерну рівність у науковій кар’єрі шляхом структурних змін в організації досліджень, та фіксування знань чи гендерованих інновацій, які стимулюють розвиток наукових досліджень і технологій.

Очевидно, що досвід із впровадження гендерної рівності в соціокультурну і наукову сфери важливий і для нашої країни, хоча гендерна історія посттоталітарних держав, до яких належить Україна, складніша порівняно з західними країнами, оскільки є велика невідповідність між високою професійною активністю жі-

нок і консервативною світоглядною гендерною ситуацією. У нас на цю ситуацію накладаються кризові явища, які зумовлюють значне зниження фінансування науки, критичне падіння престижності наукової праці, старіння наукового потенціалу і відтік висококваліфікованих кадрів як із наукової сфери, так і з країни взагалі. Впродовж багатьох років незалежності наша громадська організація досліджувала різні аспекти проблеми гендерної рівності в українській науці, результати висвітлено в матеріалах усіх п'яти вищезгаданих конференцій. Починаючи з 2001 р. ми фіксували стабільне досягнення гендерної рівності серед здобувачів першого наукового ступеня кандидата наук, а також помітне зростання кількості жінок – докторів наук. Але очевидно, що ця ситуація не є результатом розумної гендерної політики, якої практично не було, а є наслідком відтоку мобільнішої чоловічої компоненти з низькооплачуваної наукової галузі.

Певні сподівання на покращення фінансування окремих наукових проектів можна покладати в зв'язку з підписанням у 2015 р. Угоди між Україною та ЄС про участь нашої країни в Рамковій програмі ЄС «Горизонт – 2020». Однак важливо, щоб дослідниці, які зараз складають значну частину нашого наукового потенціалу, брали активну участь у цій Програмі, як і в конкурсах українських грантових програм, чого поки що бракує. Ми проаналізували участь обох гендерних груп наших науковців у програмах Державного фонду фундаментальних досліджень за 2015 р. Установлено, що середній відсоток жінок-керівників проектів у двох окремих конкурсах – на здобуття грантів Президента України для підтримки наукових досліджень молодих учених та докторів наук до 45 р. серед переможців складав 35%. У конкурсі «Актуальні проблеми гуманітарних наук» на долю жінок припадає 20% проектів, ще нижчим є цей показник у спільному конкурсі наукових проектів вищих навчальних закладів, наукових установ Національної академії наук та національних галузевих академій України – 23% серед пошукувачів і 15,8% серед переможців. Причому в останньому конкурсі проекти жінок брали участь лише за напрямками «Нові біологічно активні речовини для медичних застосувань» (40%) та «Вплив змін клімату на навколишнє середовище» (28%), і зовсім не були представлені за напрямками «Матеріали для трансформації енергії та енергозощадження» і «Фізика високих енергій та проблеми теоретичної фізики». Очевидно, ці дані свідчать

про те, що за ситуацію з гендерною рівністю в нашій науці велика відповідальність лежить і на жінках-учених, наукова активність котрих повинна бути значно вищою.

Література:

1. Троян В. Європейський науковий простір: роль жінок-вчених та український аспект / В. Троян, Н. Таран, І. Вавилова // Світогляд. – 2009. – № 1. – С. 34–39.

2. Троян В. Гендерна політика як складова освітнього і наукового простору Європейського Союзу / В. Троян // Світогляд. – 2012. – № 6. – С. 64–68.

3. Science policies in the European Union: promoting excellence through mainstreaming gender equality // European Commission Research Directorate-General : Luxembourg. – 2000. – 156 p.

4. She figures [Електронний ресурс]. – Режим доступу : https://ec.europa.eu/.../she_figures_2015-leaflet.

5. Shen H. Inequality quantified: Mind the gender gap / H. Shen // Nature. – 2013. – V. 495. – № 7439. – P. 22–24.

6. Leaky pipelines for Canadian women in research [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://blogs.nature.com/news/2012/11/leaky-pipelines-for-canadian-women-in-research/html/>.

7. Penner A. Gender inequality in science / A. Penner // Science. – 2015. – V. 347. – P. 234–235.

8. European Gender Summit: Quality Research and Innovation Through Equality [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.gender-summit.eu>.

9. Pomeroy C. Gender Equality in Science Will Require a Culture Shift [Електронний ресурс] / C. Pomeroy. – Режим доступу : www.scientificamerican.com/.../gender-equality-in-s...

10. Smith K. A. Seven Actionable Strategies for Advancing Women in Science, Engineering, and Medicine / K. A. Smith, P. Arlotta, M. Watt Fiona // Cell Stem Cell. – 2015. – V. 16. – P. 221–224.

11. Strategic Engagement for Gender Equality. 2016-2019 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : (http://ec.europa.eu/justice/gender-equality/files/documents/160111_strategic_engagement_en.pdf).

Trojan Vira, Taran Natalia

PROBLEM OF GENDER EQUALITY IN SCIENCE: ACHIEVEMENTS AND CHALLENGES

The measures for the implementation of gender equality in the scientific sector to more fully use the intellectual potential of women scientists were analysed. The main achievements in this direc-

tion were summed up, and the directions in which it is necessary to focus further efforts both in research and in management science and social spheres were identified. For several decades it was carried out a large number of measures to more fully explore the possibilities of using the intellectual potential of the female half of humanity and gender equality in science, which is the main area of implementation of educational knowledge and which progress provides economic and social development of society. An increase in the participation of women in all fields of scientific research, and the average attainment of the degree of Doctor of Philosophy confidently approaching gender parity as in 28 countries of the European Union, US and Canada; significant progress over the last two decades reached also in attracting women to the fields of Science, Physics and Mathematics profile, such as geological, engineering, computer science, economics, chemistry and physics. It was found that the inclusion of the gender dimension in the process of acquiring knowledge changes their quality, efficiency and structure of research and, therefore science is not gender neutral.

The new strategy documents for the EU 2016-2019 years stressed that the issue of gender equality remains important in all areas of modern politics of this structure. In the field of research and innovation policy it is planned to solve this problem by supporting the program «Horizon – 2020» through cooperation and research organizations of member countries within the European Research Area. This identified three focus areas, namely gender equality in scientific careers, gender balance in decision-making and the integration of gender approach in research and innovation.

Key words: *science, gender equality, gender stereotypes, culture studies.*